

О.О.БОЖКО УДК 940 (477) «1889 – 1938»

КРИВИЙ РІГ У АРХІПАСТИРСЬКОМУ СЛУЖІННІ СВЯЩЕННОМУЧЕНИКА ОНУФРІЯ (ГАГАЛЮКА)

У даній статті автор розглядає місце Кривого Рогу в архіпастирській діяльності священномученика Онуфрія (Гагалюка) в контексті боротьби за збереження християнської віри та становлення Кривого Рогу як єпархіального центру.

Криворізька єпархія, Онуфрій Гагалюк, церква

В данной статье автор рассматривает место Кривого Рога в архипастырской деятельности священномученика Онуфрия (Гагалюка) в контексте борьбы за сохранение христианской веры и становления Кривого Рога как епархиального центра.

Криворожская епархия, Онуфрий Гагалюк, церковь

In this article the author considers place of Kryvyi Rih in Episcopal activity by saint martyr Onufry Gagaliuk in a struggle context for preservation of Christian faith and formation of Kryvyi Rih as diocesan centre.

Diocese of Kryvyi Rih, Onufry Gagaliuk, church

Не дивлячись на свій молодий вік, Криворізька єпархія, на рівні з найдавнішими єпархіями Української Православної Церкви, може пишатися своїми небесними покровителями, які були явлені у бурхливому ХХ столітті. До них належить і святий священномученик Онуфрій, перший єпископ на теренах сучасного Кривого Рогу. У лику місцевих святих він був прославлений Священним Синодом УПЦ у 1993 році, а на Ювілейному Архієрейському Соборі Руської Православної Церкви 2000 року владика був канонізований для загальноцерковного вшанування серед святих Новомучеників та Сповідників Російських. Пам'ять його відзначається 1 червня.

Священномученик Онуфрій більше відомий як архієпископ Курський та Оболянський (саме такий титул мав владика, коли прийняв мученицьку кончину). За своє недовге життя (49 років) він був ще й єпископом Єлізаветградським, а пізніше – Старооскольським. Однак, не дивлячись на

те, що в Кривому Розі він прослужив у загальній сумі не більше року, сьогодні цей факт має для нас важливе значення, адже показує, що Кривий Ріг як єпархіальний центр почав формуватися ще у 20-ті роки минулого століття. Діяльність святителя на інших кафедрах нашої церкви більш яскраво висвітлена у літературі через значно триваліший час перебування на них, ніж у Кривому Розі. Тому метою даної розвідки є з'ясування місця Кривого Рогу у архіпастирській діяльності святителя та його праці на користь православних віруючих міста. Актуальності даній темі додає 15-річний ювілей Криворізької єпархії, який відзначатиметься у вересні цього року. Слід зазначити, що окремих досліджень, присвячених діяльності архієпископа Онуфрія у Кривому Розі, не існує. Серед загальних праць про життя владики можемо назвати лише роботи Софронія Макрицького та Дамаскіна Орловського. Тому крім них, ми широко використовували спогади та

проповіді самого єпископа, а також звіти партійних організацій.

Вперше угодник Божий з'являється у нашому місті в 1922 році, коли його призначають настоятелем Свято-Миколаївського храму із возведенням у сан архімандрита [2, 19]. На той час ситуація в Кривому Розі, як і по всій країні, була дуже складною. З 15 березня 1922 року в місті розпочалася кампанія по вилученню церковних цінностей, яка продовжувалася до червня [7, 8]. Влітку цього ж року виникає рух обновленців, т. з. «Живої Церкви», який проголосив курс на «оновлення» православ'я: ліквідація монастирів, заміна патріаршества колегіальним управлінням, відміна чернецтва для єпископів тощо. Більшовицький уряд офіційно оголосив про підтримку обновленців, керівним органом яких стало Вище Церковне Управління (ВЦУ) [7, 14]. Тож як видно, новопризначеному пастирю довелося зіткнутися не тільки з проблемою регулювання відносин із радянською владою, але ще й з церковним розколом.

Під час вилучення церковного майна, криворізьке духовенство звернулося до прихожан із відозвою не чинити опору в справі рятування людей від голодної смерті. Завдяки цьому пограбування церков відбувалося без суттєвих ексцесів, хоча великих цінностей у храмах Криворіжжя і не було. Початок кампанії у повіті співпав із підготовкою до Пасхи, тому вона протікала повільно: члени комісії, аби не створювати конфліктних ситуацій, йшли на компроміси, дозволяючи замість речей із дорогоцінних металів виносити гроші або не забирали церковної утварі, без якої богослужіння було б не можливим [7, 8-9]. У даній ситуації, здається, не останню роль відіграв отець Онуфрій, адже саме він був настоятелем головного храму міста. Про певні успіхи архімандрита може свідчити також і повідомлення секретаря Катеринославського губкому партії до ЦК, що порівняно з минулим роком, у Криворізькому повіті під час святкування

Пасхи кількість тих, що відвідували церкву, збільшилася. «Присутствуют, в большинстве, женщины и интеллигенция, хотя попадают значительно милиционеры и красноармейцы» [5, 47].

Про своє враження від Кривого Рогу, архімандрит невдовзі написав: «любовью, вниманием, нежностью обвеяли меня добрые люди... в городе Кривом Роге. Где причина этого внимания? Не во мне, убогом, а в жажде христианской души, и даже просто человеческой души (ибо и люди неверующие оказывали не раз знаки своего расположения), - жажде Христовой истины и духовного обновления» [10, 390].

З огляду на те, що радянська влада заарештувала чимало єпископів, яких катастрофічно не вистачало для церковного управління, у серпні 1922 року собор православних архієреїв у Києві обирає архімандрита Онуфрія кандидатом у єпископи для Херсоно-Одеської єпархії, до складу якої входив і Кривий Ріг. У цей же час, особою архімандрита цікавиться керівництво живоцерковників. Глава обновленського розколу «митрополит» Євдоким (Мещерський) робив усе можливе для того, аби не допустити хіротонію отця Онуфрія. Коли у грудні 1922 року Андрій Гагалюк, розшукуючи свого брата звернувся до «митрополита» Євдокима з проханням повідомити що-небудь, той негайно відповів, що архімандрит знаходиться у Кривому Розі та веде активну діяльність проти обновленського руху. При цьому додав: «Если вы его брат, я вам советую послать ему сейчас же, немедленно, телеграмму с вызовом его в Москву ко мне. Если он смирится перед нами и примкнет к нашему движению, мы возведем его в сан епископа и дадим ему любую епархию. Вы должны предупредить его, что, если он не покорится нам, его ждет тюрьма и ссылка. Поспешите. Время не терпит». Коли телеграма була надіслана, отець Онуфрій відповів: «Ничего общего с Евдокимом иметь не желаю», тим самим продемонструвавши свою неухильність від православ'я. Пізніше

владика казав: «Евдоким звал меня потому, что знал – скоро должна состояться моя хиротония. Как ни старались обновленцы помешать этому, я усыпил их бдительность и успел тайно выехать в Киев, где и был возведен в сан православного епископа. Они страшно обозлились и решили во чтобы то ни стало погубить меня. Содержание в тюрьмах и ссылки – это дело их рук» [2, 21].

Таким чином, 4 лютого (22 січня за ст. ст.) 1923 року екзарх України митрополит Київський і Галицький Михайл (Єрмаков) та вікарій Київської єпархії єпископ Уманський Дмитрій (Вербицький) в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври здійснили архієрейську хиротонію настоятеля Свято-Миколаївського храму міста Кривого Рогу архімандрита Онуфрія у єпископа Єлізаветградського, вікарія Одеської єпархії [2, 21]. З Києва владика одразу ж виїхав до свого кафедрального міста Єлізаветграда, але там, через шість днів після своєї хиротонії, він був заарештований та відправлений до в'язниці. Згодом його перевезли до Одеси, де тримали під вартою три місяці [11, 27].

Повернення святителя до нашого міста відбулося за наступних умов: 15 травня 1923 року він був звільнений із в'язниці, однак з нього була взята підписка, що він виїде за межі Одеської області. Тому владика обрав місцем свого перебування Кривий Ріг, де був настоятелем церкви святителя Миколая до призначення єпископом Єлізаветградським [2, 24]. «Положение города Кривого Рога – особое. Он в гражданском отношении принадлежит к Екатеринославской губернии, но в церковном – к Херсонско-Одесской епархии, именно: Николаевскому викариатству. В городе Кривом Роге я, после заключения одесского, несколько времени отдыхал, но вскоре же начал борьбу с ВЦУ». На початку червня владика написав відозву до православного духовенства та мирян своєї Єлізаветградської єпархії, адже вважав себе по праву її єпископом. У відозві владика закликав їх в жодному разі не визнавати ВЦУ та його «архієреїв». Послання святителя розповсюджувалося і за межами

його власної єпархії та мало неабияке значення. Ситуація в регіоні дещо покращилася після звільнення патріарха Тихона, звістка про яке підбадьорила православних. По багатьох місцях Єлізаветградського вікаріатства почалося повернення до церкви [2, 25].

Перебуваючи у Кривому Розі, владика піклувався і про одеських віруючих, які залишилися без свого архіпастиря. «Позволяю себе думать, что если бы владыку Прокопия освободили и он по праву стал бы управляющим всей Херсонско-Одесской епархии, то православное дело весьма выиграло бы. Если бы даже мне, убогому, разрешили жить в городе Елисаветграде, то дело Церкви тоже несколько было бы лучше. Очевидно, это учитывают и представители ВЦУ. Но надежда на освобождение владыки Прокопия и мое возвращение в Елисаветград все же есть, и о сем усердно хлопочут православные. В настоящее время, живя в городе Кривом Роге, я тружусь над объединением всего Криворожского округа в одно православное викариатство», - писав святитель у своєму звіті патріарху Тихону [2, 25-26]. Служіння єпископа Онуфрія у Кривому Розі стало торжеством православ'я. Його богослужіння збирали віруючих різного віку, храм завжди був наповнений прихожанами. Багато людей приїжджали із сусідніх сіл та простоювали довгі служби. Молодь під час служіння владика у місті забувала про усі розваги – кіно і танці, багатьох це з часом врятувало від руйнівної пропаганди безбожництва.

Більшовики з острахом дивилися на успіхи святителя. «Между Живой церковью и тихоновской почти все время ведется борьба. Особенно в данный момент вопрос стоит остро в связи с приездом в Кривой Рог епископа Онуфрия, который активно взялся за разложение сторонников ЖЦ и нужно сказать, что он имеет некоторый успех, судя по перехваченным воззваниям и переписке». Партійні органи приймали заходи для з'ясування дій і подальшої заборони святителю в богослужінні. У той

же час влади відмовлявся від будь-яких умов, запропонованих йому владою. «Перехвачено несколько раскаяний живистов перед этим епископом... Он пользуется большой популярностью как среди священнослужителей культа, так и верующих масс... Сейчас его посещают священники (тихоновцы) со всех концов Украины, о чем поставлен в известность Губком» [1, 55]. «Вскоре после приезда в Кривой Рог Онуфрий завоевал там симпатии всего населения. По натуре аскет, он вел себя как настоящий подвижник, все приношения и деньги раздавал, оставляя себе самую малую часть для пропитания, значительную часть своего времени он проводил среди бедных, в церквах во время проповеди произносил страстные речи против обновленцев, которые издеваются над православной церковью, при поездках по селам Онуфрий призывал мирян к покаюнию и т.д. и т.п. Подобного рода деятельность создавала Онуфрию в короткое время славу чуть ли не святого и поэтому его деятельность против обновленцев протекала особенно плодотворно». Таким чином, зусиллями святителя через 2-3 місяці після приїзду до Кривого Рогу обновленці не в змозі були втриматися і розкол у Криворізькому та Олександрійському округах почав остаточно розвалюватися [4, 52].

Зрозуміло, що довго терпіти цього більшовики не збиралися. Одного разу у вечері до владики прийшли співробітники місцевого ОДПУ для проведення обшуку. Разом з ними прибули у якості понятих священник, староста церкви та один з місцевих активістів обновленців – відверто вороже налаштований проти владики. Під час обшуку він підкинув у стіл згорнутий пакет, в якому виявилось кілька екземплярів надрукованої відозви до селян «Не здавати державі хліб» із підписом: «Онуфрій, єпископ Єлизаветградський, 1923 р.». Владика одразу ж заявив уповноваженому, що це провокація обновленців. Закінчивши обшук та нічого не знайшовши, крім

підкинутого пакету, більшовики склали протокол про вилучення, вказавши у ньому про знайдені листівки, нібито написані владикою Онуфрієм. Йому ж оголосили, що він заарештований. Владика заявив протест і відмовився підписувати протокол. Те саме вчинили і священник зі старостою. Усіх трьох відправили у тюрму і протягом кількох днів, погрожуючи репресіями по відношенню до членів їхніх сімей, змушували підписати протокол. Під таким тиском староста і священник поступилися, після чого їх відпустили. Пізніше вони написали скаргу у наркомат юстиції про підлог обновленця та незаконний арешт владики Онуфрія органами ОДПУ [11, 29].

Таким чином, 16 жовтня 1923 року єпископа Онуфрія заарештували по звинуваченню в контрреволюційній діяльності [2, 26]. Про своє ув'язнення у Кривому Розі він згадував: «Один довольно образованный союзник говорил мне: «Вот вы сидите. При трудностях темничной жизни вы покойны, вам присылают помощь добрые люди, при этом сознание говорит вам, что вы сделали все, что нужно. А мне кажется, что вы поступили не правильно. На кого вы оставили или бросили даже свою паству? Не лучше ли было вам как-нибудь пойти на компромисс, признать вину, а то ведь вашу паству будут расхищать хищные волки». Я подумал и ответил ему: «Видите ли, если бы я отрекся от Святейшего Патриарха и своей церковной законной власти, а признал бы раскольничье, самочинное и безблагодатное ВЦУ, то перестал бы быть епископом православным. И свою паству, которая доверилась мне, я обманывал бы и тогда перестал бы быть архипастырем. А теперь, с Божией помощью, я сохранил чистоту веры, оставшись православным епископом».» [11, 71-72]. В іншому місці владики писав: «...со мной сидел молодой еще человек с богословским образованием, много мы с ним беседовали. Когда его освободили, он писал мне, что пребывание его со мной в узах было одним из лучших моментов в его жизни. Конечно, это потому,

что Господь, утешающий Своих рабов, был со мною, многогрешным» [2, 24].

Через деякий час заарештований архієрей був доставлений у Катеринослав в ГО ДПУ, а звідти направлений у Харків. Після його арешту, з Кривого Рогу та цілого ряду сіл було направлено у тодішню столицю радянської України кілька делегацій у ВУЦВК, Раднарком, особисто до Петровського з клопотанням про звільнення владика. Ці делегації мали прохання з десятками тисяч підписів, для поїздок було зібрано великі суми грошей, головним чином серед сільського населення, але з цього нічого не вийшло. Єдине, що владика згодом був звільнений (16 січня 1924 року), але залишився в Харкові через підписку про невіїзд [4, 52].

Вже у 1933 році, аналізуючи роки свого архіпастирства, святий владика писав: «Первые годы моего святительства совпали с наиболее наглыми, циничными насилиями обновленцев над Церковью Божией. Иоанникиевщина, лубенщина, григорианский раскол, неверные шаги митрополита Агафангела, иосифлянский раскол, в среде которого есть немало идейных нестроений. Все это волновало, всем этим болел я как епископ, боялся за верующих, боролся как мог с раздирателями хитона Христова. Скорби тюрем и ссылок – незначительны в сравнении со скорбями церковными...» [8, 130-131].

Із висилкою єпископа з Кривого Рогу, обновленство почало підніматися на ноги, але дуже повільно, в той час як православна церква продовжувала зміцнюватися. Так, на кінець осені монахині закритого Чечелівського монастиря підпільно відкрили на Криворіжжі свій монастир, куди прийжджали сліпі, хромі та інші знедолені люди із всієї України [6, 56]. Загальне піднесення віруючих було зумовлене і сподіваннями на повернення владика Онуфрія, хоча воно і не виправдалося. Слід зазначити, що вже у 1924 році серед віруючих почали розповсюджуватися фотографії із зображенням владика Онуфрія, з огляду на

авторитет, яким він користувався, та велику пошану серед народу [4, 54].

Довгий час після тих подій Кривий Ріг не мав свого церковного керівництва в окрузі. Але навіть знаходячись далеко за межами Криворіжжя, на адміністративному засланні у Харкові, владика не зупинявся піклуватися про свою паству, хоча у нього і з'явилися нові турботи. За благословенням патріарха Тихона, Преосвященний Онуфрій на правах правлячого архієрея керував Одесько-Херсонською єпархією, Єлізаветградською, Кременчуцькою, Зінов'євською єпископіями та двома відокремленими округами – Олександрійським і Криворізьким [11, 31; 3, 80]. З огляду на те, що виїжджати в єпархії та округи йому було заборонено, владика писав послання пастирям та мирянам своїх єпархій і таким чином спрямовував роботу духовенства. Його зусиллями найбільш впливовими на Криворіжжі були приходи РПЦ, яких на початок 1926 року нараховувалося 192 (в обновленців 18 громад, у автокефалів – 14) із загальною кількістю віруючих у 157 205 осіб [7, 36].

Турбота Преосвященного Онуфрія, єпископа Єлізаветградського про наше місто виявилася й у тому, що він разом з іншими архієреями, які перебували у Харкові, 25 червня 1928 року здійснив архієрейську хіротонію Порфирія (Гулевича) у єпископа Криворізького, вікарія Дніпропетровської єпархії [9], і тим самим передав наше місто під святительський омофор іншого угодника Божого, також прославленого своєю мученицькою смертю. Таким чином, владика Порфирій став першим титулярним єпископом Криворізьким (з 25 червня 1928 року по 18 вересня 1930 року), отримавши посвячення від архієрея, який працював над створенням окремого Криворізького вікаріатства та був першим єпископом, що освятив своєю присутністю наше місто.

Підводячи підсумки треба зазначити, що важко переоцінити архіпастирську діяльність священномученика Онуфрія (Гагалюка) у Кривому Розі. Саме завдяки

його зусиллям православна церква зберігала свої позиції на теренах нашого міста, а віруючі – християнську віру у важкі часи церковного розколу та гонінь з боку радянської влади. Саме він поклав початок процесу формування Кривого Рогу як єпархіального центру, і навіть перебуваючи за межами міста, не забував піклуватися про свою паству у ньому.

Бібліографічні посилання:

1. Витяг з політдоповіді секретаря окружного комітету партії за травень 1923 року. 2 червня 1923 р. // Криворіжжя: більшовизм проти Православ'я (1920 – 1930): Збірник документів і матеріалів. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – С.55.
2. Дамаскин (Орловский), игумен. Житие священномученика Онуфрия (Гагалюка), архиепископа Курского // Священномученик Онуфрий (Гагалюк), архиепископ Курский Творения В 2-х томах. – Т. I. – Тверь: Изд-во «Була», 2005. – С.8–76.
3. З доповідної записки ДПУ «Релігійні угруповання на Україні». Січень 1926 р. // Криворіжжя: більшовизм проти Православ'я (1920 – 1930): Збірник документів і матеріалів. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – С.79–80.
4. З огляду розвитку церковного життя на Катеринославщині, розкол і стан церкви і духовництва. Червень 1923 – серпень 1924 р. // Криворіжжя: більшовизм проти Православ'я (1920 – 1930): Збірник документів і матеріалів. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – С.51–55.
5. Из закрытого листа в Секретариат ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У секретаря Катеринославського губкому КП(б)У за квітень 1922 року. Травень 1922 р. // Криворіжжя: більшовизм проти Православ'я (1920 – 1930): Збірник документів і матеріалів. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – С.47.
6. Из закрытого листа секретаря Катеринославського губкому КП(б)У до Секретариату ЦК КП(б)У про стан в губернії. Листопад 1923 р. // Криворіжжя: більшовизм проти Православ'я (1920 – 1930): Збірник документів і матеріалів. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – С.56.
7. Мельник О. Передмова // Криворіжжя: більшовизм проти Православ'я (1920 – 1930): Збірник документів і матеріалів. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2005. – С.5–36.
8. На чредеслужения (23 марта 1923 года – 23 марта 1933 года) // Священномученик Онуфрий (Гагалюк), архиепископ Курский Творения В 2-х томах. – Т. I. – Тверь: Изд-во «Була», 2005. – С.130–131.
9. Порфирий (Гулевич) // drevo.pravbeseda.ru/index.php?id=4410.
10. Речь архимандрита Онуфрия при наречении его во епископа Елисаветградского, vicария Одесской епархии // Священномученик Онуфрий (Гагалюк), архиепископ Курский Творения В 2-х томах. – Т. II. – Тверь: Изд-во «Була», 2005. – С.388–393.
11. Софроний (Макрицкий), иеродиакон. Священномученик архиепископ Курский и Обоянский Онуфрий (Гагалюк). – М.: ООО «Техинвест-3», 2003.